

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE TEK PARTİ HÜKÜMETLERİNİN İAŞE POLİTİKALARI

The Subsistence Politics of One Party Governments in Turkey During the Years of World War II

İbrahim İNCİ*

ÖZ

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye gıda maddeleri açısından dıŐa bağımlıydı. GerçekleŐen üretim artışı sayesinde 1930'lu yılların sonlarında hububat ihraç eder hâle geldi. II. Dünya Savaşı yıllarında büyük bir orduyu beslemek zorunda olan ÷lke, daha çok emek kıtlığı nedeniyle hububat üretiminde ciddi düşüşler yaŐadı. Gıda maddelerinde yaŐanan kıtlık Refik Saydam hükümetinin sıkı önlemler almasına yol açtı. Hükümet bu dönemde hububatın tamamına belirlediği fiyattan el koydu. Birçok zorunlu tüketim malı fiyat denetimi kapsamına alındı. Saydam hükümeti ekmeği karneye bağladı.

1942 yılının ikinci yarısında iş başına gelen Saracoğlu hükümeti fiyat denetimini büyük ölçüde kaldırdı. Bunun sonucunda özellikle gıda maddeleri fiyatları gör÷lmelik bir biçimde arttı. Saracoğlu üreticiye hububatın belli bir oranını hükümetin saptadığı fiyattan devlete satma zorunluluğu getirdi. Yine Saracoğlu döneminde tarım ürünlerine yüzde on oranında bir vergi koyuldu. Ancak, tüm bu önlemler iaae krizine çözüm getiremedi. İaae kıtlığı ve hayat pahalılığı yıllarında en çok sıkıntı çekenler küçük işletme sahibi köylüler, dar gelirli ve emekçiler oldu.

Anahtar Sözcükler: İaae, buğday, hububat, kıtlık, narh, hayat pahalılığı.

ABSTRACT

In the beginning of Republic, Turkey was dependent on foreign countries in terms of food. By means of a rise in the production, Turkey began to export cereals in the end of 1930s. Turkey, which had to feed a huge army in the years of World War 2, suffered a decrease in cereals production because of bread shortage. The shortage of food forced the government of Refik Saydam to take strict measures. In this period, government expropriated all the cereals by the price which itself determined. Compulsory consumer products were included in price control. The Government of Saydam regulated bread ration card.

The Government of Saracoğlu, which came to work in the second half of 1942, canceled price control on a large scale. So the prices (especially food prices) raised unusually. The Government of Saracoğlu forced the producers to sell a portion of their products to state by the price determined by the government. In the period of Saracoğlu, agricultural products were taxed as %10. Nevertheless, all these measures couldn't solve the problem of subsistence crisis. In the years of subsistence scarcity and expensiveness, the people who went through the wringer were laborers, the poor and villagers who had small business.

Keywords: Subsistence, wheat, cereals, famine, officially fixed price, cost of living.

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ibrhminci@hotmail.com

Ø. Giriş

Türkiye, Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi, II. Dünya Savaşı yıllarında da bir tarım ülkesi olma özelliğini sürdürmekteydi. Bir ülkenin ekonomik yapısını belirlemek için iki temel kritere, yani millî gelirin bileşimi ve toplam nüfusun farklı sektörler arasında dağılımına bakıldığında tarım kesiminin diğer sektörlerle göre her iki alanda da ileride olduğu görülür. 1940 yılında toplam ülke nüfusunun 13,5 milyonu köylerde ve 4,3 milyonu şehirlerde, yani %75,8'i kırsal alanlarda, ancak %24,2'si kentlerde yaşamaktaydı.¹ Aynı yıl için tarımın Türkiye Millî Gelirindeki payı ise %44,8'dir.²

Bu çalışmada II. Dünya Savaşı yıllarında iş başında olan Refik Saydam hükûmeti ve Şükrü Saracoğlu hükûmetlerinin görev yaptığı savaş koşullarında halkın beslenmesine yönelik aldıkları kararlar ve uygulamalar incelenecektir. Giriş kısmında dönem öncesi iâşe politikası kapsamında Türk halkının temel besin maddesi olan buğday üretimi ve piyasasına dönük düzenlemeler hakkında bilgi verilecektir. Başta buğday olmak üzere hububat ürünleri Türk halkının beslenmesinde en önemli yere sahip besin maddeleridir. Yapılan araştırmalara göre Türk insanının kişi başı yıllık hububat tüketimi 232 *kg*'dir. Türkiye'de kişi başına alınan günlük kalorisinin (2 800 kalori) 2 300'ü hububattan ve yine günlük 87 gram proteinin 75 gramı bitkisel besin maddelerinden sağlanmaktadır.³ Gerçekte, tarımsal ürünlerin %90'ı zorunlu besin maddeleri olduğundan, bu ürünlerin üretim ve dağıtımı ile ilgili politikalar iâşe problemi çözümünü hedef alan faaliyetler kapsamında değerlendirilmelidir.⁴

Türkiye, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bir tarım ülkesi olmasına karşın kendi üretimi ile tahıl ihtiyacını karşılayamamaktaydı. Ülkenin buğday üretimi 1914 yılında 3.788.000 tondan 1922'de 2.042.000 tona gerilemişti.⁵ Sekiz yıl kesintisiz devam eden savaş yıllarında ülke büyük nüfus kaybına uğramıştı. Toprağa nispetle emek daha da kıt faktör hâline gelmişti. Tarıma elverişli arazilerin ancak küçük bir kısmı işlenebilmekteydi. Köylünün elindeki tarım aletleri çok geri ve yetersiz durumdaydı. Tarım tekniği ise birçok yörede İlk Çağ'daki seviyesinden ileri gitmemişti. Temel gıda maddeleri kaynağını oluşturan bitkisel üretim miktarı ve hayvan sayısında I. Dünya Savaşı öncesine göre büyük bir azalma vardı.⁶

¹ *Türkiye Tarımında Gelişme Eğilimi: Grafik ve İstatistikler 1938-66*, Tarım Bakanlığı Planlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı Yay., Ankara 1968, s. 5.

² *İstatistik Göstergeler: 1923-1995*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1996, s. 431.

³ Ali Aras, *"Türkiye'de Buğday Üretim ve Ekonomisi"*, Türkiye Buğday Yetiştiriciliği ve Problemleri Sempozyumu, 28-30 Nisan 1969, Tarım ve Ormanlık Araştırma Grubu Yay., Ankara 1970, s. 8-15.

⁴ Gülten Kazgan, *Tarım ve Gelişme*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yay., İstanbul 1977, s. 7.

⁵ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 31-33; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 101.

⁶ Tezel, *age.*, s. 355.

Tarımsal üretim üzerinde büyük bir baskı oluşturan ve köylüyü yüzyıllardır perişan etmekte olan aşar vergisi yürürlükteydi.⁷ Aşar, iltizam usulünün de etkisiyle halkın üzerinde çok ağır bir yük hâline gelmişti.⁸ Uzun süren savaş yıllarında millet aç kalmıştı. Tarımın geliştirilmesi öncelikle milletin doyurulması için şart idi. Daha çok bu nedenle köylü milletin efendisi olarak kabul edilmişti. Milletten en büyük kısmı olan köylünün durumunun düzeltilmesi meselesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında öncelikli konu olarak yöneticilerin önünde duruyordu. Bu yüzden, devlet bütçesinde önemli bir yeri olmasına rağmen, aşar vergisinin kaldırılmasına karar verilmiş ve 17 Şubat 1925 tarihinde 552 sayılı kanunla kaldırılmıştır.⁹

Tarımsal üretimi artırmak için bir yandan devlet, numune çiftlikleri, tarım okulları ve istasyonlarında yeni alet ve makineler kullanılarak örnek olmaya çalışırken diğer yandan bu makineleri satın almak ve kullanmak isteyen çiftçilere gümrük muafiyetleri ve bazı kolaylıklar sağlamıştır. İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un da ifade ettiği gibi memlekette birçok çiftçi toprağı olduğu hâlde sermaye malına, yani toprağını süreceğ hayvana veya traktöre, pulluk ve diğer tarımsal ekipmanlara sahip olmadığı için gerekli tarımsal faaliyetleri yürütememekteydi.¹⁰ Ülke tarımının gelişmesi için öncelikle çiftçinin bu sermaye malı ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. 1926 yılında çıkan 752 Sayılı Yasayla, traktör, motorlu pulluk, biçerdöver, kamyon ve kamyonet sahiplerine tarımda harcadıkları akaryakıt için "mevadd-ı müsteile rüsumu tazminatı" ödenmesi kabul edilmiştir.¹¹ Bu kanun gereğince tarımsal faaliyetlerde harcanan akaryakıttan alınan vergi iade edilmiştir. Bu uygulama 1929 yılından itibaren, iktisadi bunalım yılları içinde tarımsal ürün fiyatlarının hızla düşmesi, petrol yakan traktörlerle tarım yapılmasının ekonomik olmaktan çıkması nedeniyle kaldırıldı.¹²

Öte yandan, hükümet 1930'dan itibaren tarımda at kullanımını teşvikle birlikte küçük çiftçilerin işlerini daha rahat, seri ve mükemmel yapabilmeleri için modern tarım makine ve aletlerin temininde büyük çabalar harcamıştır. 1923-1925 yıllarında köylüye 200.000 lira değerinde 7677 pulluk dağıtmıştır. Ayrıca yerli pulluk üretimini teşvik için 26 Mart 1931 tarihinde 1797 Sayılı Pulluk Kanunu kabul edilmiştir.¹³

Cumhuriyet hükümetleri köylünün elindeki tohumların islah edilerek üretiminin artırılabilmesi için değişik tarihlerde Ziraat Vekâletinin bu konulardaki yetkilerini

⁷ İzzettin Önder, "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası", Türkiye'de Tarımsal Yapılar, *drl.*: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 119; Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 461.

⁸ Memduh Yaşa, "Zirai Toprak ve Gelirin Vergilendirilmesi", İktisadi Kalkınmanın Zirai Cephesi, yayına *hızl.* Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, İstanbul, 1965, s. 202; Kenan Bulutoğlu, *Türk Vergi Sistemi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1976, s. 141.

⁹ *Düştur*, III. Tertip, Cilt: 6, s. 99; Tuncer Bulutay - Yahya S. Tezel,- Nuri Yıldırım, *Türkiye Milli Geliri: 1923-1948*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi *Yay.*, Ankara 1974, s. 39.

¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C 26, s. 110.

¹¹ *Resmî Gazete*, 25 Şubat 1926, Sayı: 307.

¹² *Cumhuriyet* 15 Nisan 1928.

¹³ *Resmî Gazete*, 2 Nisan 1931, Sayı: 1764.

genişleten kanunlar çıkarmışlardır.¹⁴ Köylünün daha kaliteli ve verimli tohum ekerek daha çok ürün elde etmesi için 1920-1938 yılları arasında sekiz tohum ıslah ve deneme istasyonu kurulmuştur. Bu tohum ıslah istasyonlarında alınan sonuçların Türkiye gibi iklim ve toprak koşulları çok çeşitlilik gösteren bir ülkede yaygınlaştırılabilmesi için gerekli bir kurum deneme tarlalarıdır.

Ne var ki, bu tarlalar söz konusu dönemde yeterince yaygınlaştırılmamıştır. Ancak Ordu, Çorum ve Erzurum'da kurulabilmiştir.¹⁵ Bunlar dışındaki denemeler daha çok Atatürk tarafından kurulan çiftlikler ve Zirai Kombinalarda yapılmıştır. Araştırma ile bulunan tohumların yeterli miktarda üretilerek köylüye dağıtılması hep bir sorun olarak kalmıştır. 1940 yılından sonra kurulan tohum üretme çiftliklerinde üretilen tohumlar ihtiyaç karşısında yetersiz kalmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Atatürk'ün başışlanmış olduğu çiftlikler tohum üretme merkezleri olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶

Bu çiftliklerin idaresini devralmak üzere 13 Ocak 1938 tarih ve 3308 Sayılı Kanunla bir iktisadi devlet teşekkülü olarak örgütlenen Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu oluşturulmuştur. Kuruluş amacı, oluşturacağı bir zirai makine ve araç parkı ve zirai mücadele ilaçlarıyla köylünün ekim, nadas ve harmanına yardım ederek, tarlalarında tarımsal mücadele yaparak çiftçileri modern tarıma alıştırılmaktı. Kurum çalışmalarını daha çok tahıl türleri ve hayvan ırklarının iyileştirilmesi üzerinde yoğunlaştırdı.¹⁷ Köylüye ıslah edilmiş tohum yetiştirip dağıtma işlevini gören bir diğer kurum 12 Şubat 1937 tarihinde 3130 Sayılı Kanunla kurulan Zirai Kombinalar İdaresiydi. Zirai Kombinaların diğer amacı ıslah edilmiş tohum ve modern tarım araçları kullanarak buğdayın üretim maliyetini düşürmektir.¹⁸ Bu iki kuruma bağlı çiftliklerin sayısı 1945'de on üçe ve işledikleri arazinin genişliği 190.000 hektara ulaştı.¹⁹ Bu çiftliklerde aynı yıl 147.000 ton buğday ve arpa üretildi. Kombinalarda sürdürülen üretim faaliyetleri bir yandan ülkenin tahıl ihtiyacının karşılanmasına önemli katkı sağlarken, diğer yandan daha iyi araç ve tekniklerle tarımda verimliliğin kısa süreler içinde artırılabilceğini ortaya koydu. Bu çiftliklerde kuru tahıl ziraatı için ülkenin iç bölgelerinde sıradan araziler kullanıldığı halde buralardan elde edilen dekar başına buğday verimi, 1928-1950 döneminde hektarda 897 kg olan, ülke ortalamasından % 28 daha fazlaydı.²⁰

Dünya ekonomik krizi döneminde, fiyatı en çok düşen ürünlerden biri, üretimine ülke topraklarının yarısından çoğunun tahsis edildiği buğday idi. 1928'de kilogramı 15

¹⁴ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları)", Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), *drl.*: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul 1988. s. 46.

¹⁵ *İstatistik Yıllığı*, C 19, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., 1951, s. 268.

¹⁶ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 179; Tekeli-İlkin, *age.*, s. 47.

¹⁷ *Resmî Gazete*, Sayı:3807; Tezel, *age.*, s. 415.

¹⁸ Tekeli-İlkin, *age.*, s. 49.

¹⁹ Ragıp Ziya Mağden, *Zirai Öğretimde 110 Yıl*, Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Yay., Ankara 1959, s. 49-55.

²⁰ Tezel, *age.*, s. 354, 416.

kuruş olan buğdayı 1931 yılında köylü, iç piyasada 2-2,5 kuruşa satmak zorunda kalmıştı. İşin asıl kötü yanı, bu derece müthiş bir fiyat düşüklüğüne rağmen buğday piyasasındaki durgunluk nedeniyle çiftçinin ürünü satamayacak hâle gelmesiydi.²¹ İşte piyasadaki bu tıkanıklığı gidermek, buğday fiyatlarının düşmesini ve mevsimlik dalgalanmaları önlemek ve buğday üretimini istikrara kavuşturmak için hükümet buğday piyasasına müdahale kararı aldı. 10 Temmuz 1932 tarihinde 2156 Sayılı Buğday Koruma Kanunu ile Hükümet, buğday alım satımı yapmak üzere Ziraat Bankasını görevlendirdi.²² Kanunun uygulanması ile görevlendirilen Ziraat Bankası, bu amaçla 1932 yılında 11 alım merkezi açtı ve buğdayın kilosunu hükümetçe tespit edilen fiyattan, 5,5 kuruştan satın almaya başladı. İlk yıl Banka'nın alımları gecikti ve etkinliği çok sınırlı kaldı. Yasanın ilk uygulama yılında devlet alımlarının etkisi sınırlı kaldığından alım merkezleri bulunmayan yerlerde buğdayın kilosu 2,5-3,5 kuruş arasında kaldı.²³

1933 ile 1935 yılları arasında buğday alım merkezlerinin sayısı yıldan yıla artırılarak 66'ya çıkarıldı. 1935 yılında kuraklık dolayısıyla ürün kıt olunca piyasa fiyatı yükseldi ve bankanın alımları azaldı. Devlet adına buğday alım satımının mali külfeti, 30 Mayıs 1934 tarih ve 2466 Sayılı "Buğday Koruma Karşılığı Kanunu" gereğince un ve un mamulleri üzerine konulan bir vergi ile tüketicilere yüklendi.²⁴

İlk uygulama yıllarında Ziraat Bankasının alımları buğday fiyatlarını daha fazla düşmekten korumuş ve özellikle ürününü satma imkânı bulan çiftçilere faydalı olmuştur. Fakat alımların sınırlı kalması, fiyatların hissedilir derecede yükselmesine imkân vermemiş ve buğday üretim artışını uyarınmamıştır. Buğday koruma önlemlerinin ikinci etkisi fiyatlardaki mevsimlik dalgalanmaları azaltmasıdır. Fakat Banka 1935 yılında alımlarını azaltınca fiyat dalgalanmaları yine görülmeye başladı. Bu önemli iki etkinin yanı sıra buğday koruma uygulamasının köylünün psikolojisi üzerinde olumlu tesiri de görülmüştür. Çünkü hükümetin çiftçinin içinde bulunduğu zor durumu takdir ederek yardım girişiminde bulunması köylünün üretim şevkinin kırılmasını önlemiştir. Ayrıca, tanzim satışlarıyla tüketim merkezlerinde anormal fiyat yükselmelerinin önlenmesi, bu tedbirlerin hükümetin muhtaç çiftçilere ve göçmenlere tohumluk dağıtma işini kolaylaştırdığı, ihracatı teşvik ettiği ve son olarak, bu stoklarla ordunun ihtiyaçlarının güvenle ve kolaylıkla sağlandığı belirtilmelidir.²⁵

Ziraat Bankası'nın 1932 yılında başlayan müdahale alımları ve tanzim satış görevini 1938 yılında kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi devralmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında

²¹ Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Ziraat Buhranı*, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., Ankara 1936, s. 41-42, 110.

²² *Resmî Gazete*, 10.7.1932, Sayı: 2146.

²³ Reşat Aktan, *Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955, s. 290-291.

²⁴ *Resmî Gazete*, 30.5.1934, Sayı: 2714.

²⁵ Ömer Celal Sarc, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1934, s. 288; Atif Güray - Vahdi Yurtmen, *Buğday Krizinde Türkiye*, Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Ankara 1937, s. 180-18.

hükûmetlerin iâşe politikalarının en önemli uygulayıcısı olan bu kurumun yetkileri artırılmıştır.

1928-1929 üretim yılında Türkiye'nin buğday üretimi 1,961 milyon tondan 1939'da %94'lük bir artışla 3,811 milyon tona çıkmıştır. Arpa üretimi ise aynı yıllarda 1,300 milyon tondan 2,331 milyon tona yükselerek %80'lik bir üretim artışı gerçekleşmiştir. Bu üretim artışlarında kuşkusuz hükûmetlerin teşvik politikalarının payı vardır. Ancak, üretim hacminin genişlemesini uyaran asıl etken nüfus artışına bağlı olarak işgücünde, çekim hayvanı sayısında ve ekilen toprak miktarındaki artışlar olmuştur.²⁶

1. Refik Saydam Hükûmetinin İâşe Politikası

Savaş yıllarında ordunun ve kentlerin temel gıda maddeleri ihtiyaçlarının karşılanması hükûmetlerin en önemli ekonomik sorunları olmuştur. Türkiye'de II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmemesine karşın büyük bir iâşe darlığı yaşanmıştır.

Savaş döneminde ordudaki asker mevcudunun bir milyonu aşması gıda maddelerine, özellikle hububata olan ihtiyacı artırmıştır. Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkenin tarımsal yapısı savaş koşullarının yükünü çekebilecek durumda değildi. Gerçekten, tarım sektöründeki iş gücünün bir bölümünün askere alınması, çift hayvanlarının bir kısmına ordunun millî müdafaa mükellefiyeti kapsamında el koyması gibi nedenlerle üretimde önemli düşüşler yaşanmıştır. 1940 yılında tarımsal üretim daha önceki düzeylerini korumuştur. Genel üretim düzeyindeki ilk önemli gerileme 1941 yılında ortaya çıkmış ve bu yılın üretimi 1938-1939 seviyelerinin yaklaşık % 12 altında kalmıştır. Aynı yıllar arasında buğday üretimindeki gerileme daha yüksek oranlarda, yaklaşık % 18 düzeyinde olmuştur. Buğday üretimi 1938-39 yıllarının ortalaması olan 3.814 bin ton düzeyinden, 1941 yılında 3.135 bin tona gerilemiştir. 1942'da üretim 1939 düzeylerine tekrar çıkmasına rağmen izleyen yıllarda genel tarımsal üretimdeki azalma süreklilik göstermiş, 1945 yılında en düşük düzeylerine inmiştir. 1945 yılında genel bitkisel üretim hacmi 1938-39 düzeylerinin %34 altında kalmıştır. Bu dönemde buğday üretimi 3.814 bin tondan 1.970 bin tona gerilemiştir. Oransal olarak buğday üretimindeki düşüş % 48,3 ile çok daha şiddetli olmuştur.²⁷ Resmî istatistiklere göre ürün grupları içinde savaş koşullarından etkilenen ürünler buğdayın yanı sıra diğer hububat ürünleri olmuştur. Bu durum iâşe sorununun derinleşmesine yol açmıştır.

Avrupa'da II. Dünya Savaşı başladığında eldeki buğday stokunun verdiği rahatlıkla Refik Saydam hükûmeti oldukça iyimser bir yaklaşım içindeydi. 11.9.1939 tarihinde

²⁶ 1929 yılında çalışan nüfus (15 yaş üzeri) 5.964.000'den 1939 yılında 7.200.000'e çıkmış, ekim alanı ise aynı dönemde 6 milyon hektardan 8,6 milyon hektara çıkmıştır. Yine aynı yıllar arasında çekim hayvanı sayısı 1,73 milyondan 2,27 milyona yükselmiştir. Bulutay-Tezel- Yıldırım, *age.*, Tablo 2.11, 4-2, Tablo Ek 1, Ek 2; Pamuk, *"İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm"*, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), *drl.* Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul 1988, s. 94-95.

²⁷ Bulutay- Tezel-Yıldırım, *age.*, Tablo 2.11, Tablo 4-2, Tablo Ek 1, Ek 2; Pamuk, *age.*, s. 94-98.

Başbakan Refik Saydam gıda maddeleri üretimi ve stokları konusunda olumlu bir hava yaratan şu konuşmayı yapmıştır:

Ziraî istihsal vaziyetimiz emin ve sağlamdır. Gıda maddeleri üzerinde her hangi bir sıkıntı varid değildir. Bereketli ve iyi kaliteli bir mahsul yılmı idrak etmiş bulunuyoruz. Evvelce de arz ettiğim gibi, mevcudumuz yıllık ihtiyacımızın üstündedir. İstihsal kudretimiz eski devirlere nispet edilmeyecek derecede yüksektir. Yalnız son sekiz-on yıl içinde ekim sahası asgarî bir hesapla yüzde otuz, alınan mahsul ise ortalama yüzde elli artmıştır. Bu artış bazı çeşitlerde yüzde yüzü bulmakta ve hatta aşmaktadır. Geçen umumî harpten evvel büyük şehirlerimizin ekmek ve un ihtiyacının dışarıdan temin edildiğini hepimiz hatırlarız. Bu gün ise buğday da ihraç edecek vaziyete geçmiş bulunuyoruz. Sekiz-on yıl evveline gelinceye kadar yirmi-yirmi beş milyon kentali (2-2,5 milyon ton) ancak bulabilen buğday rekoltesi bu gün 35-40 milyon etrafındadır ki ihtiyacımızın fevkindedir. Toprak mahsulleri ofisinin silo ve depolarındaki buğday miktarı bir buçuk milyon kentaldir. Köylü ve tüccar elinde de bunun en az iki misli bir stok kalmış olduğunu tahmin ediyoruz. Pirinç, Harbi Umumiden evvel hemen tamamen bir ithal maddesi idi, bu gün pirinci de ihtiyacımıza yeter derecede yetiştirmekteyiz ve daha fazlasını yetiştirecek vaziyetteyiz. Şeker evvelce münhasıran hariçten tedarik ediliyordu. Bu gün bunu memleket içinde ve ihtiyacımızın yüzde yetmiş beşi derecesinde yapmaktayız.²⁸

Fakat var olan bu iyimserlik havasına karşın 1940 yılı başlarında hükûmete ekonomi üzerinde geniş müdahale yetkileri veren ve 18.1.1940 tarihinde kabul edilen 3780 Sayılı Millî Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Tarımsal üretim alanında hükûmete son derece geniş yetkiler tanıyan bu kanun ile çiftçiler üzerine yüklenen mükellefiyetler eşit olarak dağıtılmamış, ağırlık küçük işletme sahiplerinin üzerine yıkılmıştır. Bu kanunun 41. maddesine göre 40 dönümden az toprak işleyen köylünün çift hayvanlarına el konabilecekti. Millî Korunma Kanunu'nun küçük toprak sahibine getirmiş olduğu ek bir mükellefiyet de zorunlu çalışma yükümlülüğüydü. Kanunun 37. Maddesinde, "Hükûmet, ziraatta çalışabilir her vatandaşı, kendi ziraat işi yüzüstü kalmamak şartı ile ikametgâhının en çok 15 kilometre mesafesi dâhilinde bulunan gerek devlete ve gerek şahıslara ait ziraat işletmelerinde tahakkuk eden ihtiyaca göre münasip ücretle çalıştırabilir... Kadınlar ancak kendi köy, kasaba ve şehir sınırları içinde çalıştırılır" hükmü yer almaktaydı. Hükûmet bu maddenin kendine verdiği yetkiye dayanarak emek açığını gidermeyi amaçlamaktaydı. Yine hükûmet bu kanunun 38-40. maddelerini iaşe sorununu çözebilmek amacıyla yönelik olarak düzenlemiştir. Hükûmete, yetiştirilecek ürün çeşidini belirleme yetkisi veren kanunun 38. maddesine göre "Hükûmet, lüzum gördüğü mıntikalarda yapılacak zeriyaatın nevi ve çeşitlerini tayin ve tespit edebilecekti". Yine hükûmet 39. maddeye dayanarak yetkili organları aracılığıyla boş bırakılmış olan 500 hektardan büyük tarım arazilerini kira bedellerini ödeyerek el koyup kendisi işletebilecekti. Kanunun 40. maddesi ise hükûmeti hububat üretimini artırma konusunda doğrudan yetkili kılmaya yönelik bir düzenlemedir. Bu maddeye göre,

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Devre, C 5, 11.9.1939, s. 5.

"Hükûmet, ziraata elverişli sekiz hektar ve daha ziyade arazi sahibi olan her şahsı bu arazinin yarısına kadar hububat ekmeğe veya ektirmeğe mecbur tutabilirdi."²⁹

Saydam hükûmeti öncelikle 1940'ın ortalarında yükselme eğilimi gösteren enflasyon ve artan ihtikâra karşı bir önlem olarak, Millî Korunma Kanunu'na dayanarak Fiyat Murakabe Komisyonlarının kurulmasını kararlaştırdı. Bu komisyonlar, Ticaret Vekâletince fiyatı belirlenen malların mahalli toptan ve perakende fiyatlarını tespit ve fiyatları kontrol edeceklerdi.³⁰ Ordunun ve şehirlerin iaşe işlerinin düzenlenmesi için 1941 yılında İaşe Müsteşarlığı kuruldu. Ticaret Vekâletine bağlı olarak çalışacak olan İaşe Umum Müdürlüğü, ülkenin iaşe işlerinin gerektirdiği ithal, ihraç stok ve dağıtım işlerini ve tüketimi düzenlemekle yükümlüydü.³¹

Refik Saydam hükûmeti Millî Korunma Kanunu'na dayanarak çıkardığı birçok kararnamelerle fiyat artışlarına ve oluşan kıtlıklara karşı daha çok polisiye önlemlerle mücadele etmeye çalıştı. İaşe konusunda hükûmet savaşın ilk bir buçuk yılında fiyatları belirlemekle yetindi. 1940 yılı büyük oranda stoklara dayanılarak geçirildi. Eldeki stoklar ve ürünün bol olduğu düşüncesiyle hükûmet bu yıl içinde hububata el koymadı. Hatta Ticaret Vekilinin ifadesiyle ülkenin 1940 yılı buğday üretiminin 15-20 yılda bir görülen bollukta gerçekleşeceği tahmin ediliyordu. Bu nedenle Ticaret Vekili buğday ihracının ülke açısından yararlı olacağını belirtmiştir.³² Gerçekten 1940 yılında ülkede buğday sıkıntısı yaşanmamış, 1939 yılında olduğu gibi buğday ihraç edilebilmiştir. 1940 yılında Avrupa'ya yaklaşık 60 bin ton civarında buğday ihraç edilmiştir.³³

1940 yılı hububat açısından iyi bir yıl olmasına karşın Toprak Mahsulleri Ofisi yeterince alım yapıp gerekli buğday stoku oluşturamadı. 1939 yılında üretilen 4 milyon tonu aşkın buğdayın 194 bin tonunu, 1940 yılında ise yine üretilen 4 milyon tonu aşan buğdayın 156 bin tonunu TMO alabilmiştir.³⁴ Bunun sebebi Ticaret Vakili Mümtaz Ökmen'in de belirttiği gibi piyasada genel bir fiyat artışının etkisiyle üreticinin buğdayın fiyatının yükseleceği beklentisi içine girmesi ve ürününü stoklamasıydı.³⁵ Bu nedenle 1940 yılının sonlarına doğru ofisin hububat stokları erimeye ve iaşe problemi büyümeye başladı.

Hükûmet hububat ihtiyacını karşılayabilmek için Millî Korunma Kanunu çerçevesinde 5 Aralık 1940 tarihli 2/14713 sayılı kararname ile hububata el koyma kararı aldı. Bu kararname ile ilk defa hububat ticareti ile uğraşmayan üreticiler, vilayet hususi

²⁹ *Resmî Gazete*, 28.1.1940, Sayı: 4417.

³⁰ Kararname No: 2/13628, *Resmî Gazete*, 8.6.1940, Sayı: 4530; *Yeni Sabah*, 21.22.5.1940; Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 390.

³¹ Kararname No: 2/15168, *Resmî Gazete*, 18.2.1941, Sayı: 4737; Koçak, *age.*, s. 392.

³² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:6, C II, 1940, s. 328.

³³ Pamuk, *age.*, s. 102.

³⁴ *İstatistik Göstergeler:1923-1995*, s.102; Sefer Şener, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7) 2004/1, s. 79.

³⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:6, C 18, 28.5.1941, s. 251; Pamuk, *age.*, s. 102.

idareleri, belediyeler, hususi bütçe ile idare edilen devlet kurumları, TMO ve ellerinde 500 *kg*'ın altında hububat bulunanlar hariç bütün gerçek ve tüzel kişilere ellerinde bulunan buğday ve çavdar miktarını ve cinsini bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Bu bildirim adı geçen kararnamenin yayın tarihinden itibaren 4 gün içerisinde mahallin en büyük mülki amirine yapılması şart koşulmuştur. Devlet bildirimde bulunma zorunluluğu yoluyla gerçek ve tüzel kişiler elinde her an kullanabileceği ne kadar iaşe ürünü olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Yine bu kararname ile devlet; depo, silo, değirmen veya başka yerlerde bulunan hububatın mahallin en büyük mülki amirince tespit edilerek TMO'ya satılması şartını getirmiştir. Ayrıca hububat ticareti ile uğraşmayan ve yukarıda belirtilen merkezlerdeki bütün gerçek ve tüzel kişilerin ellerindeki buğday ve çavdara devlet, bedelini peşin ödemek şartıyla el koyabilecekti. Böylece bildirim zorunluluğuyla birlikte bedelini ödemek kaydıyla devlete ürünlere el koyabilme yetkisi de tanınmıştı. Kararnamede bu kararın hangi illerde geçerli olacağı kaydedilmiştir. Yine kararnamede buğday ve çavdarın satın alım fiyatları ilden ile ve buğdayın cinsine göre belirlenmiş olup buğday için 7.25-9.75, çavdar için ise 6-6.25 kuruş arasında idi.

Hükümet aynı gün çıkarmış olduğu 2/14714 Sayılı Kararname ile hakiki ve hükmi şahıslar tarafından yüz kilodan fazla buğday, çavdar, arpa ve yulaf satışlarında mahallerine ve nevilerine göre azami satış fiyatları tespit etmiştir. Belirlenen fiyatlar ile satış yapmak zorunlu hâle getirilmiştir. Hükümet üreticinin devlete zorunlu satışıyla yetinmemiş piyasadaki tavan fiyatı da tespit etmiştir.³⁶

Hububata el koyma işlemi 14 Şubat 1941 tarihinde 2/15164 Sayılı Kararname ile başlamıştır. Bu kararname ile hükümet, üreticiyi yemeklik, yemlik ve tohumluk ihtiyaçlarının üzerindeki hububatını bedeli peşin ödenmek üzere belirlemiş olduğu fiyatlardan Toprak Mahsulleri Ofisine satmaya mecbur tutmuştur. Ofisin şubesinin olmadığı yerlerde üretici ürününden “zaruri ve mahdut ihtiyaçları için” satış yapabilecektir. Üreticiye bırakılacak olan yemeklik buğday ve çavdar nüfus başına aylık 30 *kg* üzerinden hesaplanmıştır.³⁷ Bu kararname ile ilk defa 17 ilde hububata el koyulmuştur. Dört gün sonra 18 Şubat 1941 tarih ve 2/15171 Sayılı Kararname ile el koyma işleminin uygulanacağı il sayısı 24'e, 18 Haziran 1941'de 2/15955 Numaralı Kararname ile 39'a çıkarılmıştır.³⁸ 15 Mayıs 1942 tarihinde ise 2/17875 Sayılı Kararname ile hububata el koyma kararı tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu kararname ile üreticiye bırakılacak yemeklik hububat miktarı azaltılmış ve kişi başı aylık hububat miktarı 20 *kg* ile sınırlandırılmıştır. Öte yandan el koyulan hububat ürünü sayısı da artırılmıştır.³⁹

1941 yılı başında hükümetin açıkladığı resmî fiyatlar piyasa fiyatlarının biraz altındaydı. Fakat hem enflasyon hem de iç ticaret hadlerinin tarımsal ürünler lehine dönmesi nedeniyle aradaki fark kısa sürede hızla açıldı. 1942 yılının yaz aylarında

³⁶ *Resmî Gazete*, 5.12.1940, Sayı: 4678; Şener, *age.*, s. 79-80.

³⁷ *Resmî Gazete*, Sayı: 4734)

³⁸ *Resmî Gazete*, Sayı: 4737 ve 4837.

³⁹ *Resmî Gazete*, Sayı: 5107.

serbest piyasada buğday fiyatlarının 50 kuruşa ulaştığı günlerde hükümet buğdayın kilosuna 20 kuruştan el koyma kararı almıştı. Hükümetin bu uygulamaları köylünün geniş bir kesimi tarafından tepki ile karşılanmıştır. Hem küçük hem de büyük çiftçiler gerek rüşvet vererek gerek ürünlerini kaçırıp saklayarak devlet temsilcilerine teslim etmemeye veya teslim edilecek ürün kısmını düşük göstermeye çalışıyorlardı. Bu çabalar neticesinde kimin ürününe ne ölçüde el konulacağını yerel güç ilişkileri belirlemiştir. Devletin payı olan ürün için jandarma ile birlikte köylere giden görevliler, zengin çiftçilerin, muhtarın, toprak ağalarının ya da Halk Partisi ileri gelenlerinin evlerinde kaldıkları için ürünlere el koyma işlemi başladığında hep bu kişiler kayırılmıştır. Sonuçta uygulamadan en çok etkilenen hep küçük ve orta ölçekli işletme sahibi çiftçiler olmuştur. Az miktarda toprak eken çiftçilerin saklayabildikleri ürünler kendi tüketimlerine gidiyordu. Büyük çiftçiler ve toprak ağaları ise kaçırdıkları hububatı gizlice tüccara satarak, karaborsa piyasasının oluşmasını sağlıyorlardı.⁴⁰

Hükümet, 19.11.1941 tarihinde 2/17144 Sayılı Kararname ile hububatın yanı sıra temel gıda maddeleri kapsamına giren kuru baklaya da belirlemiş olduğu fiyattan el koyma kararı almıştır.⁴¹ Yine Saydam döneminde hükümete bitkisel yağ üretimini düzenlemek ve artırmak amacıyla yağ üretim tesislerinin ihtiyaç duyduğu maddeleri bu tesislere üretim programı çerçevesinde sağlamak için el koyma yetkisi tanıyan 18 Nisan 1942 tarih ve 2/17674 Sayılı Kararname yürürlüğe koyuldu.⁴² 12.11.1942 tarihinde ise hükümete, ordunun bitkisel yağ ihtiyacını karşılamak için üretilecek bitkisel yağların %15'ine bedeli peşin ödenmek şartıyla el koyma yetkisi tanıyan 2/18953 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı kabul edildi.⁴³

Saydam hükümeti döneminde hububata el koyma uygulamalarından istenen sonuç elde edilemedi ve hububat fiyatları, özellikle de buğday ve un fiyatları hızla artmaya devam etti.⁴⁴ Dünya Savaşı'nın şiddetlendiği bu yıllarda Türkiye'de de ipe krizi derinleşmekteydi. Şevket Süreyya Aydemir'in anlatımıyla "sabah güneş doğarken gözünü açan her vatandaş yeni güne, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkiindeki her komutan, o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulup bulamayacağını... düşünerek kaygılar içinde giriyordu".⁴⁵ Kentlerdeki ekmek tüketiminin karneye bağlanması bu koşullarda 19 Ocak 1942 tarih ve 2/17141 Sayılı Kararnameyle başlatıldı. Millî Koruma Kanunu'nun 21. Maddesi'ne göre kişinin günlük ekmek tüketimi sınırlandırıldığı gibi ekmek dağıtımı karne ile ve kupon karşılığında olacaktır. Yedi yaşına kadar olan çocukların günlük ekmek tüketimi 287,5 gram, yedi yaşından büyüklerin 375 gram ve ağır işlerde çalışanların günlük tüketimi 750 gram ile sınırlandırılmıştır.

⁴⁰ Pamuk, *age.*, s. 103.

⁴¹ *Resmî Gazete*, Sayı: 5010.

⁴² *Resmî Gazete*, Sayı: 5087.

⁴³ *Resmî Gazete*, 14.11.1942, Sayı: 5257.

⁴⁴ *Vatan*, 8 Temmuz 1941.

⁴⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 203.

Kararnamede ağır işçiler, sanayide, maden ve taş ocaklarında, bina, yol, köprü ve benzeri inşaatta, nakil, yükleme-boşaltma, orman işçisi, şiddetli hararet, ışık, gürültü, solunumu zorlayacak gaz ve sağlığı etkileyici bozuk havalı ortamlarda çalışmak zorunda bulunan kişilerdir olarak tanımlanmıştır. Tanzim satışı yapılan köylerde, büyük küçük yaş haddi gözetilmeksizin nüfus başına günde 300 gram ekmeçlik hububat verilecekti. Yine kararnameye göre buğday ve diğerk ekmeçlik hububat unlarından ekmeçten başka unlu maddelerin yapılması ve satılması yasaklanmıştır. Lokantalarda resmî daire ve kurumlar ile şahıslar tarafından işletilen aşevlerinde yapılacak hamur işleri de yasaklanmıştır.⁴⁶ Orduda askerın günlük ekmeç tüketimi ise yine Bakanlar Kurulu Kararı ile 750 grama indirilmiştir.⁴⁷ Karar, Mili Savunma Bakanlığı'nın emri ile 8 Mayıs 1942'de değiştirilerek asker başına 600 grama indirilmiştir.⁴⁸

Saracoğlu hükümeti, karne ile ekmeç dağıtım işini düzene koymak için 27 Ekim 1942 tarihinde bir talimatname yayınlamıştır. 2/18887 Sayılı Kararname ile yürürlüğe giren talimatnameye göre dağıtımın kimler tarafından ve nasıl yapılacağına ilişkin ayrıntılı bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemede karnelerin kimlere verileceği, maddeler hâlinde gruplandırılarak açıklanmıştır. Talimatname bütün devlet memurlarını işçilerini, emekli dul ve yetimleri ve bu kimselerin bakmakla yükümlü olduğu kişileri kapsamaktadır.⁴⁹

1941 yılı başlarında Toprak Mahsulleri Ofisi ve tüccarın elinde bulunan buğday miktarının halkın tüketimine ve ordunun ihtiyaçlarına yetmeyeceği yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Ticaret Bakanlığı hububata el koymanın dışında bir takım önlemler daha alma ihtiyacı duymuştur. Bakanlık, Başbakanlığa sunduğu raporda iki türlü önlem alma niyetindedir. Birinci yol ekmeçin randımanını yükseltmek, ikincisi ise ekmeçlik buğdaya çavdar karıştırmaktır.

Hazırlanan raporda hesaplanan ihtiyaç miktarı orduya lazım gelen un miktarı ile 5 milyon kişinin ihtiyacını karşılayacak şekilde belirtilmiştir. Verilen sayıdan anlaşıldığına göre, şehir ve kasabalarda yaşıyan halkın ihtiyaçları göz önüne alınarak bu tutar hesaplanmıştır. Ülke nüfusunun 17 milyon civarında olduğu göz önüne alındığında firmı olmayan köyler için bir hesap yapılmamıştır. Başbakanlığa sunulan raporda ülkenin ihtiyaç ve Ofisin elinde bulunan miktar açıklandıktan sonra, sorunun nasıl aşılaacağına ilişkin teklifler getirilmiştir. Un randımanının % 86'ya çıkarılmasıyla buğdaydan % 9–10 oranında bir tasarruf sağlanacağı ve ekmeçin besin değerinin yükseleceği belirtilmiştir. Ancak ekmeçlerin biraz esmerleşeceği, bunun da bir sorun oluşturmayacağı raporda açıklanmıştır. Raporda dikkat çeken bir konu da bu yolla üretilecek ekmeçin maliyetinin 49 kuruş ucuzlayacağıdır.⁵⁰ Undaki kepek miktarını artırılarak buğdaydan tasarruf

⁴⁶ *Resmî Gazete*, Sayı: 5010.

⁴⁷ *BCA*: 30.18. 02./ 97.120.3/ 23.02.1942.

⁴⁸ *BCA*: 30.18.1.2/98.42.13/7.5.1942.

⁴⁹ *Resmî Gazete*, Sayı: 5244.

⁵⁰ Şinasi Sönmez, *"İkinci Dünya Savaşında Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler"*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 47, Bahar 2011, s. 613.

etmek ve ekmeklik un miktarını artırmak için 21 Şubat 1941 tarih ve 2/15224 Sayılı Kararname ile unun randımanı %84-86'ya çıkarılmıştır. Daha önce 100 kg undan 75-80 kg un elde edilirken, bu karardan sonra 84-86 kg ekmeklik un üretilmesi bir zorunluluk hâline gelmiştir.⁵¹ 14.8.1941 tarihinde 2/16358 Sayılı Kararname ile ekmeklik un randımanı % 89-91'e çıkarılmıştır.⁵²

Un ve ekmek miktarını artırmak için diğer bir yol da ekmeklik una çavdar ununun karıştırılmasıdır. Raporda, ekmeklik una % 35 oranında çavdar katılmasının mümkün olduğu belirtilirken, ofisin elinde bu oranda mevcut çavdar stokunun olmaması, mevcut buğdaylarda % 7-8 oranında zaten çavdar olduğu, karıştırılacak miktarın yüzde yedi sekiz olduğu takdirde yüzde on beşe karşılık geleceği belirtilmiştir. Bu rapor dikkate alınarak 21 Şubat 1941 tarihinde 2/15224 Sayılı Kararname ile ekmeklik unlara azami % 15 oranında çavdar katılmasına karar verilmiştir.⁵³ Haziran 1941'de çıkan Bakanlar Kurulu Kararıyla, ekmek ununa Ticaret Vekâletinin izniyle karıştırılacak çavdarın miktarı % 20'ye yükseltilebilecek ve çavdarla birlikte toplam % 50'yi geçmemek üzere ekmeklik un harmanına ayrıca % 30 da arpa unu karıştırılabilecekti.⁵⁴

Öte yandan ekmek darlığına çözüm arayışı içinde olan hükûmet, hububat, bakliyat, patates ve pirincin un ve ezmelerinden pasta, çörek ve bunlara benzer maddelerin yapılması ve satılmasını Millî Korunma Kanunu'nun 21. maddesine dayanarak yasaklamıştır.⁵⁵

Alınan bu müdahaleci önlemlere rağmen hükûmet ordunun ve şehirlerdeki halkın başta gıda olmak üzere temel ihtiyaçlarını karşılamakta büyük sıkıntılar çekti. Birbiri ardına yayınlanan ve cezai yaptırımları içeren kararnamelere meydan okurcasına hızlanan ihtikâr ve karaborsa, hükûmeti bunalıyordu. Bu durum temel tüketim mallarındaki kıtlığı daha da şiddetlendirirken geniş halk kitlelerinin sefaletini de derinleştirmiştir.

Refik Saydam'ın bu müdahaleci ekonomi politikasının başarılı olduğu söylenemez. Bu dönemde uygulanan sistem ne kusursuz işlemiş, ne de tamamen iflas etmiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiş; kentli nüfus ise gelir sınırları fazla zorlanmadan ekmek ve diğer gıda maddelerini büyük ölçüde sağlayabilmiştir. Buna karşın piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsanın, istifçiliğin, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir.⁵⁶

⁵¹ *Resmî Gazete*, Sayı: 4740.

⁵² *Resmî Gazete*, Sayı: 4886.

⁵³ *Resmî Gazete*, Sayı: 4740; Sönmez, *age.*, s. 613.

⁵⁴ Kararname No: 2/15956, *Resmî Gazete*, 18.6.1941, Sayı: 4837.

⁵⁵ Kararname No: 217199, *Resmî Gazete*, 30.1.1942, Sayı: 5020.

⁵⁶ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 84; Tezel, *age.*, s. 261.

2. Şükrü Saracoğlu Hükümetlerinin İaşe Politikaları

1942 yılının ikinci yarısında hükümetin iktisat politikasında köklü bir değişiklik oldu. Refik Saydam'ın 1942 Temmuz'unda ani ölümünden sonra kurulan yeni Saracoğlu hükümeti, savaş yıllarında ekonominin yönetilmesi konusunda, önceki hükümetinkine taban tabana zıt bir piyasacı politikaya yöneldi. Saracoğlu, Saydam hükümeti döneminde piyasa üzerinde kurulan katı denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yolunu seçti.⁵⁷ Ekonomiyi piyasa güçleri ile dengelemek gerekçesiyle, İaşe Müsteşarlığının lağvına paralel olarak ticaret sektöründe fiyatları devlet eliyle dondurmaktan vazgeçildi.⁵⁸ Bunun sonucunda fiyat artışlarında ani bir sıçrama oldu. 1938'de 100 olan gıda maddeleri fiyat endeksi 1941'de % 180'e çıkmışken, 1942 yılı sonlarında % 425'e ve 1943'de ise % 890'a fırladı (İstatistik Göstergeler, 1923-1995: 332).

Şükrü Saracoğlu hükümeti öncelikle tarımsal üretim üstündeki devlet denetimini gevşetti. Hububat alım fiyatları yükseltildi ve ürünün % 25'inden, büyük çiftçiler için % 50'ye kadar yükselen bir oranından fazlasının piyasa fiyatlarından satımı çiftçi için serbest bırakıldı⁵⁹.

Yüzde 25 kararı yürürlüğe girdiği ilk günlerde toplumda iyimser bir hava yaratmış, hububat piyasalarındaki devlet müdahaleciliğini azaltarak İaşe krizini hafifletebileceği yönünde yorumlar yapılmıştır. Ancak bu olumlu görüşler kısa sürmüştür. Saracoğlu hükümeti el koyduğu ürünleri Saydam hükümetinin saptadığı fiyatlardan satın almayı sürdürdü. Öyle ki, buğday fiyatlarının 100 kuruşa kadar çıktığı 1943 yılında hükümet kilo başına 20 kuruş ödemede direndi. Küçük üreticilerden büyük çiftçilere kadar bütün tahıl üreticileri ürünlerini saklamaya çalıştılar. Çiftçinin bu eğilimi hükümetin umduğu miktarda hububat satın almasına engel oldu. Yüzde yirmi beş uygulaması istifçiliği, ihtikârı engelleyerek kentlerin ve ordunun İaşe sorununa çözüm getirememiştir⁶⁰. Aslında, Başbakan Saracoğlu 11.11.1942 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşmada hububatla ilgili bu uygulamanın istenilen sonucu vermediğini ifade etmek zorunda kalmıştır:

⁵⁷ Aydemir, *age.*, s. 224; Boratav, *age.*, s. 84; Pamuk, *age.*, s. 97.

⁵⁸ Kararname No: 2/18530, *Resmî Gazete*, 14.8.1940, Sayı: 5184; Boratav, *age.*, s. 84.

⁵⁹ Yüzde yirmi beş kararnamesi olarak bilinen bu kararnameye göre: "Millî Korunma Kanununun muaddel 11 üncü maddesi hükümlerine müsteniden memleket dâhilinde 1942 yılı zarfında istihsal edilen bilûmum buğday, çavdar, mahlut, mısır, akdarı, yulaf ve arpa mahsulünün tamamından aşağıdaki nispetler dâhilinde bedeli mukabilinde Devletçe satın alınacaktır.

A) istihsal ettiği bu cins mahsuller miktarı elli tona kadar olan müstahsillerin istihsal ettikleri bütün bu cins mahsulün her nevinin % 25 i,

B) İstihsal ettiği mahsul miktarı yüz tona kadar olan müstahsilin istihsal ettikleri bütün bu cins mahsulün her nevinin 50 tona kadar olan kısmından % 25 ve elli tondan yüz tona kadar olan kısmından % 35 i,

C) Yüz tondan fazla mahsul istihsal eden müstahsillerin ise istihsal ettikleri bütün bu cins mahsulün her nevinin elli tona kadar olan kısmından %25, elli tondan yüz tona kadar olan kısmından % 35 ve yüz tondan fazla kısmından % 50 si" ne devletçe el koyulmaktaydı (Kararname No: 2/18365, *Resmî Gazete*, 17.7.1942, Sayı: 5160)."

⁶⁰ Pamuk, *age.*, 1988: 104.

İrkımızın başlıca gıdası olmak itibarıyla, memleketimizin en büyük meselesini teşkil eden hububat hakkında, % 25 kararını aldık ve bu kararı alırken, alacağımız % 25'lerle, hem ordumuzun ve büyük şehirlerimizin iaşesini emniyet altına almak ve hem de tanzim satışları yapmak hususlarında kâfi derecede kuvvetli olacağımız kanaati hâkimdi.

... Hedefimizi teşkil eden, memlekette normal ve mutedil fiyata kavuşmak ümidi tahakkuk etmemiştir. Çünkü her şeye rağmen, başlıca gıdamız olan hububat fiyatları aldı yürüdü. Hububatla beraber veya onu takiben diğer gıda maddeleri fevkalâde pahalılaştı. O kadar ki, bugün bunların birçoğu, dünkü kara pazar fiyatlarını bile geride bırakmış bulunuyor.

... Hububatın % 25'ini, köylüden, o gün için iyi sayılan bir fiyatla Hükümet namına toplamağa karar verdiğimiz günlerde, şehirlerimizin hububat ihtiyaçlarını günü gününe ve hatta saati saatine zor yetiştiriyorduk ve ambarlarımızda hiç bir stok mevcut değildi. Bu vaziyet, göz önünde dururken, alacağımız % 25'lerin ambarlarımıza girmesini temin için, bu % 25'leri ödeyinceye kadar, her çeşit hububat alış verişini yasak etmekte tereddüt etmedik. Bu yasak, şehirlere hububatın inmesine ve fırınların beslenmesine mâni olmakla kalmadı % 25'lerle biriktirmeğe başladığımız hububat mevcudunun, şehir ihtiyaçları için, erimeğe başladığını gördük. O kadar ki, aldığımız haberler, bizzat buğday sahiplerinin bile daha ucuz olduğu için, çarşıdan almak tedarikine çalıştıklarını bize öğretti. Ordumuz ve kara günlerimiz için, hazırlamakta olduğumuz stokların, yaz ortasında erimeğe başlaması, bizi telâşe düşürdü, meseleyi bir kere daha tetkik ettik. Alacağımızı almadan, hububat alış verişini serbest ilân etmekte yine tehlike gördük. Stoklarımızı eritmeyen ve şehirlere eklemek bulan bir çare aradık. Bu çareyi, belediyeleri muvakkaten işe sokmakla bulabileceğimizi ümit ettik. Belediyelere verdiğimiz bu vazifenin başarılı olabilmesi için, onlara yer yer krediler açtırdık ve aynı zamanda muayyen tarihlerde kendilerine hububat vermeyeceğimizi bildirdik. Bundan sonra, yüzlerce belediye, buğday ambarı sayılan yerlere hücum etti. Herkesin kafasında, kendi şehri için bir yıllık bir stok yapmaktan başka bir kaygı mevcut değildi ve böylece her yerde bir fiyat yarışı başladı ve hiç bir fiyat, bunları yarıştan vazgeçiremedi. Bu yoldan, hububat fiyatları ve onunla beraber diğer gıda maddeleri fiyatları gittikçe artarak, bugünkü mübalâğalı raddelere süratle erişti.

... Hububat hakkında % 25 kararını alırken bu yüzden elimize geçecek hububatla hem orduyu, hem büyük şehirleri, hem de darlık mıntıklarını doyurduktan sonra her yerde tanzim şartları yapabilmek için elimize kâfi hububat geçeceğini ümit ediyorduk. Çünkü istatistikler, Türkiye hububatını 7 - 8 milyon ton olarak gösteriyor ve biz de bu hesaptan elimize hiç değilse bir buçuk milyon ton hububat geçireceğimizi ümit ediyorduk. Hâlbuki evdeki pazar çarşıya uymadı ve neticede gördük ki, çiftçilerin hükûmete borçlandığı rakam 600 bin tonu zor tutuyor. Bu iki rakam arasındaki fark, sadece istatistik rakamlarının mübalâğalı tespit edilmiş olmasından neşet etmiyordu. Daha ziyade yine çiftçilerden intihap

edilen subaşlarının pek tabii olarak çiftçiyi korumak arzularından ileri geliyordu. Benim duyduklarımdan, gördüklerimden edindiğim kanaate göre, bu borçlandırma işi tekmil mahsul itibarıyla %3 veya %5 ağır, %10 veya %15 mutedil, üst tarafı da tamamen hafif olarak tespit edilmiştir ve bu fark, himayeli olduğu muhakkak olan tespit hatası olmaktan ziyade, tespitin, mahsulün yeşil devrinde yapılmış olmasından ileri gelmiştir. Bu fark, mahsulün bozulmasından dolayı bazı mahdut yerlerde çok ağır bir durum yaratmıştır. ... Görülüyor ki, bu % 25'ler, elimize, her çeşit manevrayı yapmağa müsait bir miktar vermemiştir.⁶¹

Yüzde 25 kararı büyük toprak sahiplerinin ve tüccarın işine yaramıştır. Saracoğlu'nun da açıkladığı gibi, hükûmete satılması gereken yüzdelerin tamamı satılmamış, fiyatlar inanılmaz ölçülerde artmıştır. Şevket Süreyya Aydemir yüzde 25 kararından sonra buğdayın serbest piyasa fiyatının 13,5 kuruştan 100 kuruşa hızla yükseldiğini yazmaktadır. Öyle zamanlar olmuştur ki, hükûmet iaşe sorununu çözebilmek için yüksek fiyatlarla tüccardan hububat almak zorunda kalmıştır. Hükûmetin denetimleri kaldırma kararı haksız kazançları ve vurgunu artırmıştır. Öyle ki, Saydam hükûmeti döneminde 85 kuruş olan zeytinyağının fiyatı elde 16 bin ton stok olmasına rağmen 350 kuruşa kadar yükselmiştir.⁶² Bu anormal durumu yaratan, savaş yıllarından yararlanarak zengin olmak isteyenlerin entrikaları ve vurgunculuklarıdır. Özellikle gıda maddelerinin toptan ticaretini yapanlar bire on kazanmak için çeşitli hilelere başvurarak kazancı, karı adeta yağma hâline getirdiler. Buğday fiyatlarının yaklaşık % 200, genel fiyat düzeyinin ise % 90 dolaylarında arttığı 1942-1943 yılları, savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı zaman aralığını oluşturmaktadır. Saracoğlu hükûmeti bu süreçler sonunda oluşan aşırı kazançlar ve yüksek enflasyon karşısında, halkı da vicdanen rahatlatmak ve hazineye gelir sağlamak için bir defaya mahsus olmak üzere tahsil edilecek olan Varlık Vergisini yürürlüğe koymuştur.⁶³

Saracoğlu hükûmetinin hububat darlığını gidermek için izlediği diğer bir yol, yurt dışından buğday yardımı istemek olmuştur. Saracoğlu Haziran 1943'de yapmış olduğu bir konuşmada İngiltere'den 80 bin ton buğday yardımı aldıkları bilgisini vermektedir.⁶⁴ Amerika'dan da buğday yardımı elde edilmiştir. Saracoğlu'nun ifadesiyle Amerika'dan yardım olarak alınan buğday miktarı 11.11.1942 tarihi itibarıyla 15 tondur. Bu iki devletin daha çok buğday yardımında bulunacağını tahmin ettiğini söyleyen Saracoğlu, buğdayları Türkiye'ye taşıyacak gemi bulmakta sıkıntı çektiklerini belirtmektedir.⁶⁵

1943 yılında gittikçe şiddetlenen hububat sorunu karşısında hükûmet çareyi daha sıkı tedbirlere başvurmakta bulmuştur. Millî Korunma Kanunu'na dayanılarak 15 Mayıs 1943 tarihinde 2/19930 Sayılı Kararname çıkarılmak suretiyle hükûmet hem hububattan devlete zorunlu olarak satılacak payı arttırmış, hem de baklagilleri yüzde 25 kapsamına

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C 28, 11.11.1942: 15-19.

⁶² Aydemir, *age.*, s. 225; Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 313.

⁶³ Boratav, *age.*, 84; Çavdar, *age.*, s. 313-314.

⁶⁴ *Resmî Gazete* 16.11.1943, Sayı: 5431.

⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C 28, 11.11.1942: 18-19.

almıştır. Bu kararnameye göre buğday, arpa, yulaf, çavdar, mahlût, mısır ve çeltik gibi hububat mahsullerinin 6 tona kadar olan kısmından yüzde 20'sinin, 6 tondan 15 tona kadar olan kısmından yüzde 30'unun, 15 tondan yukarı olan kısmından yüzde 50'sinin devlet hissesi olarak belirlenen bedellerle TMO'ya teslimi zorunlu tutulmuştur.⁶⁶

Saracoğlu hükûmetinin işe sorununun çözümüne yönelik almış olduğu önlemler el koyma kararlarıyla sınırlı kalmamıştır. 4 Haziran 1943 tarihinde 4429 Sayılı Yasa ile kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'yla tüm tarım ürünlerine uygulanan ve birçok üründen aynı olarak toplanan yeni bir vergi getirilmiştir. Bu verginin oranı yüzde 25 kararnamesi kapsamına giren hububat ve baklagillerde %8, diğer ürünler de ise %12 olarak tespit edilmiştir.⁶⁷ Bu vergiden de umduğu sonuçları alamayan hükûmet, 26.4.1944 tarihinde 4553 Sayılı Yasa ile çıkardığı yeni Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile vergi oranını tüm ürünlerde % 10 olarak belirlemiştir.⁶⁸ Bu uygulamayla özellikle küçük köylülük üzerinde ağır bir yük olan ve üretimi olumsuz yönde etkileyen aşar geri getirilmiştir. Bu vergi hububat ve baklagillerdeki yüzde 25 kararına göre verilmesi gereken devlet paylarına ilave olarak toplanmamıştır. Hububat ve baklagillerde üreticilerin devlete teslim ettikleri paylar değişmeden kalmıştır. Ancak, devlet bu payların tamamına kendi saptadığı fiyatlar üzerinden el koyarken, el konulan ürünün bir bölümü (% 10) için hiç ödeme yapmamıştır.⁶⁹

Hububatın dışında devletin üretim ve dağıtım tekeline sahip olduğu şekerin üretimi ülke ihtiyacını karşılamadığı için hükûmet, şeker tüketimini kısmak için Kasım 1942'de şekerin fiyatını yükseltmiştir. Türkiye'de şeker arzı, talebi ve şeker kıtlığı konusunda çarpıcı bilgiler veren, 16 Kasım 1942 tarihinde yayınlanan 18940 sayılı kararnamenin konuyla ilgili kısmı özetle şöyledir:

Bu seneki şeker istihsalinin 50 bin ton, istihlâkinin ise 100 bin ton raddesinde olduğu, geçen seneden müdevver stok da bulunmadığı cihetle istihlâkin tahdidi zımında ... yapılacak tevziat haricindeki satışlar için fiatların artırılması lüzumlu görülmüş ve şeker fiatlarının yükseltilmesi esas itibariyle muvafik değilse de mevcut fiatlarla halen satışa çıkarılmakta olan şekerlerin derhal piyasadan çekildiği ve halkın şeker bulmakta müşkülâta uğradığı görülmekte olmasına ... yürürlüğe konulan talimatnamelere müsteniden tesbit edilen ve edilecek olan dar ve sabit gelirliilere yapılacak tevziat ile hastane ve mektepler gibi teşekkül ve müesseselere verilecek miktarlardan geri kalacak şekerlerin bütün halka dağıtılmasına maddeten imkân bulunamayacağı gibi böyle bir imkânın mevcudiyeti kabul olursa bile tevzii mukarrer şekerin pek mahdud miktarda bulunması sebebiyle bu şekerlerin her hangi bir şekilde yine fiat farklarıyla iştirâ kabiliyeti yüksek olanlara intikal etmesi melhuz görüldüğünden mevcut şeker stokundan yukarıdaki ihtiyaçların teminine kifayet edecek miktar bakiyesinin yüksek fiatla satılmasından başka tevzi

⁶⁶ *Resmî Gazete*, Sayı: 5405; Şener, *age.*, s. 88.

⁶⁷ *Resmî Gazete*, 7.6.1943., Sayı: 5423.

⁶⁸ *Resmî Gazete*, 28.4.1944., Sayı: 5693.

⁶⁹ Pamuk, *age.*, s. 107.

ve tanzim şekli bulunamayacağı kanaatine varılmış ve bununla beraber hariçten şeker ithalinin temini için yapılmakta olan teşebbüslerde muvaffakiyet husule gelir yahut yeni fiatlarla istihlâkin tanzim ve tahdidi mümkün olursa fiyatların tekrar indirilmesi düşünülebileceği ... bütün bu sebeplerle ... fabrikalarda ambalajsız şeker fiatının kristalin kilosunun 480 ve küpün kilosunun 500 kuruş olarak tesbit edilmesinin muvafık olacağına karar verilmiştir.⁷⁰

Hükümet 3.2.1943 tarihinde aldığı bir kararla dar gelirli ailelere nüfus başına ayda 300 gram ucuz fiyatla (120-140 kuruşa) şeker dağıtma kararı almıştır.⁷¹

16.11.1942'de 480-500 kuruşa çıkarılmış olan şeker fiyatları şeker darlığının biraz hafiflemesi nedeniyle 5 Mayıs 1943 tarihinde 235-238 kuruşa indirilmiştir.⁷²

Savaş yıllarında iaşe ve zorunlu ihtiyaç maddelerini sağlama konusunda en büyük sıkıntıyı ülke nüfusunun çoğunu oluşturan yoksul köylüler ile işçi ve dar gelirli kitleler çekmiştir.

Dünya Savaşı'nın sona ermesine karşın hükümetin aldığı olağanüstü tedbirler hemen kaldırılmamıştır. Örneğin 1945 yılı Ekiminde et sıkıntısı çekildiği için etteki azami fiyat uygulaması sürmekteydi.⁷³ Savaşın son aylarında çekilen bitkisel yağ sıkıntısı nedeniyle hükümetçe üç büyük ilde yağın karneyle dağıtılması kararı alınmıştır.⁷⁴ 1946 yılında hala Bakanlar Kurulu'nda insanların günde kaç gram ekmek tüketeceğine ilişkin kararlar çıkmaktadır. Bu kararnamelerin içerdiği kararların önceliklerden farkı, günlük tüketim miktarını arttırmasıdır. Öte yandan değirmenlerde kepek oranı yüksek un yerine daha az kepek içeren un öğütülmesine izin verilmiştir. Halka yine karne ile ekmek vermeye devam edilmekle birlikte kişi başına tahsis edilen günlük ekmeğin miktarı arttırılmıştır. Bu durum olağanüstü koşulların biraz hafiflediğini ancak tamamen ortadan kalkmadığını göstermektedir.⁷⁵

⁷⁰ *Resmî Gazete*, Sayı: 5258.

⁷¹ Kararname No: 2/19403, *Resmî Gazete* 10.2.1943, Sayı: 5327.

⁷² Kararname No: 2/19843, *Resmî Gazete* 5.5.1943, Sayı: 5396.

⁷³ *Akşam* 4 Ekim 1945.

⁷⁴ *Akşam* 16 Nisan 1945.

⁷⁵ Kararname No: 3/4259, *Resmî Gazete*, 8.6.1946, Sayı: 6328; Sönmez, *age.*, s. 624. Bu kararname savaş sonrasında dahi ekmeğin karneyle dağıtıldığını, kişi başı ekmek tüketim miktarının savaş yıllarına göre biraz artırıldığını, ancak ekmek kıtlığının hâlâ sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Kararnamenin bu konuyu hükme bağlayan 1. maddesi şöyledir: "Muamele vergisine bağlı fabrika ve değirmenlerde yabancı maddesi çıkarılmış 100 kilo sâfi hububattan 84-86 ve 74-76 randımanlı unlar yapılabilir. Yukarıda belirtilen randımanlı unlar ancak Toprak Mahsulleri Ofisinde yaptırılabilir. Ekmek aşığıdaki miktarlarda ve kart ile dağıtılır. Ancak, Ticaret Bakanlığı uygulanmasında zaruret görmediği yerlerde kart ile dağıtımını kaldırımağa yetkilidir. Bu takdirde adı geçen Bakanlık tarafından ekmeğin nerelerde ve hangi tarihten itibaren kartsız satılabileceği ilgili makamlara bildirilir. Yabancı maddesi çıkarılmış 100 kilo sâfi hububattan elde edilecek 84-86 randımanlı undan yapılan ekmeklerin istihkak miktarı çocuklar ve büyükler için 450 gram, ağır işçiler için (K/247 sayılı kararın 4 üncü

Sonuç

Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmemesine karşın bu dönemde büyük ekonomik sıkıntılar çekmiştir. Savaş yıllarında üretimde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Özellikle Türk halkının temel besin maddesi olan buğday üretimindeki düşüş savaşın son yılında % 50'ye yaklaşmıştır. Başta buğday olmak üzere gıda maddeleri üretimindeki ani düşüşler ülkede iâşe sorununun bir krize dönüşmesine yol açmıştır. Savaş yıllarında hükümetlerin en önemli sorunu halkın, daha çok kentli nüfusun ve ordunun beslenmesi, hayat pahalılığı ve ihtikârla mücadele olmuştur. Bu dönemde hükümet iâşe sağlayabilmek ve hayat pahalılığını önleyebilmek amacıyla Millî Korunma Kanunu, zorunlu tüketim maddelerine el koymalar, yüzde 25 sistemi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi birçok olağanüstü uygulamaya başvurmuştur. Savaş şartlarında Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla uygulanan bu tür tarım ve iâşe politikaları özellikle küçük ve orta ölçekli çiftçileri olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde başta iâşe ve enflasyona yönelik olmak üzere alınmış olan tüm ekonomik önlemlerin, zorunluluktan kaynaklandığı hükümetin aldığı kararlarda açıklanırken, yapılmaya çalışılanın, savaş yıllarında olağanüstü tedbirlerle halkı toplu bir açlık tehlikesinden korumak olduğu anlaşılmaktadır.

Refik Saydam hükümeti döneminde piyasayı denetlemek ve düzenlemek için sert polisiye önlemler alınmıştır. Ancak bu müdahaleci ekonomi politikasının başarılı olduğu söylenemez. Bu dönemde uygulanan sistem ne kusursuz işlemiş, ne de tamamen iflas etmiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiş; kentli nüfus ise gelir sınırları fazla zorlanmadan ekmek sağlayabilmiştir. Buna karşın piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsanın, istifçiliğin, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir.

Refik Saydam'ın 1942 Temmuz'unda ani ölümünden sonra kurulan yeni Saracoğlu hükümeti, piyasa üzerinde kurulan katı denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yolunu seçti. Şükrü Saracoğlu hükümeti öncelikle tarımsal üretim üstündeki devlet denetimini gevşetti. Hububat alım fiyatları yükseltildi ve % 25 kararı alınarak ürünün devlete zorunlu olarak satılması gerekenin dışında kalan kısmının piyasa fiyatlarından satımı çiftçi için serbest bırakıldı. Diğer gıda maddelerinde de özel ticarete izin verildi. İâşe Müsteşarlığının lağvına paralel olarak ticaret sektöründe fiyatları devlet eliyle dondurmaktan vazgeçildi. Bunun sonucunda fiyat artışlarında ani bir sıçrama oldu. Saracoğlu hükümeti, fiyatlardaki bu fırlayışın karşısında olağan dışı yeni yöntemlere başvurmak zorunda kaldı ve aşırı kazançları vergilendirmek için tüccarı hedef alan Varlık Vergisini çıkardı. 1943 yılında da bu vergiyi dengelemek ve tarım ürünlerindeki fiyat artışları ile aşırı kar eden büyük toprak sahiplerini vergilemek için Toprak Mahsulleri Vergisini yürürlüğe koydu. Ancak, bu vergi geçimlik üretim yapan küçük çiftçileri perişan etti. Bu vergi uygulamaları çok partili hayata geçildiğinde CHP'ye büyük oy kaybetti. Toprak Mahsulleri Vergisiyle hükümetin el koyduğu hububat miktarı arttığı hâlde iâşe sorunu tam olarak çözülemedi. Savaş bittikten sonra dahi iâşe sıkıntısı devam etti.

maddesinde yazılı işlerde çalıştıkları müddetçe nüfus başına) 900 gram"dır (Kararname No: 3/4259, Resmî Gazete, 8.6.1946, Sayı: 6328).

KAYNAKÇA**Sürelî ve Resmî Yayınlar**

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Yıllığı, C 19, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., 1951.

Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Göstergeler: 1923-1995*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1996.

Düstur, III. Tertip

Resmî Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

Vatan Gazetesi

Yeni Sabah Gazetesi

BCA: 30.18.1.2/98.42.13/7.5.1942.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): 30.18. 02./ 97.120.3/ 23.02.1942.

Kitap ve Makaleler

AKTAN, Reşat. *Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1955.

ARAS, Ali. "Türkiye'de Buğday Üretim ve Ekonomisi". *Türkiye Buğday Yetiştiriciliği ve Problemleri Sempozyumu*, 28-30 Nisan 1969, Ankara: Tarım ve Ormanlık Araştırma Grubu Yay., 1970, 7-34.

AVCIOĞLU, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1969.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. *İkinci Adam*, C II. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.

BORATAV, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

BULUTAY, Tuncer – TEZEL, Yahya S.- YILDIRIM, Nuri. *Türkiye Milli Geliri: 1923-1948*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1974.

BULUTOĞLU, Kenan. *Türk Vergi Sistemi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1976.

ÇAVDAR, Tefvik. *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

ELDEM, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

GÜRAY, Atıf - YURTMEN, Vahdi. *Buğday Krizinde Türkiye*. Ankara: Ziraat Vekaleti Neşriyatı, 1937.

HATİPOĞLU, Şevket Raşit. *Türkiye'de Ziraat Buhranı*. Ankara: Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., 1936

KAZGAN, Gülten. *Tarım ve Gelişme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yay., 1977.

KOÇAK, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma, C II*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

LEWIS, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: TTK Yayınları, 1998.

MAĞDEN, Ragıp Ziya. *Zirai Öğretimde 110 Yıl*. Ankara: Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Yay., 1959.

ÖNDER, İzzettin. "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası". *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, dnl.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Ankara: Yurt Yayınları, 1988, 113-131.

PAMUK, Şevket. "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*. dnl.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, İstanbul: Yurt Yayınları, 1988, 91-108.

SÖNMEZ, Şinasi. "İkinci Dünya Savaşında Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 47, Bahar 2011, 599-629.

- ŞENER, Sefer. "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7) 2004/1, 73-92.
- TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim. "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları)". *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, *drl.*: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, İstanbul: Yurt Yayınları, 1988, 37-89.
- TEZEL, Yahya S. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Türkiye Tarımında Gelişme Eğilimi: Grafik ve İstatistikler 1938-66*. Ankara: Tarım Bakanlığı Planlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı Yay., 1968.
- YAŞA, Memduh. "Zirai Toprak ve Gelirin Vergilendirilmesi". İktisadi Kalkınmanın Zirai Cephesi, Yayına *hızl.*: Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, İstanbul, 1965.